

Velimir Veselinović, *Hrvatska stranka prava od 1990. do 2011. Na izvoru desnoga radikalizma i populizma* (Zagreb: Despot Infinitus, 2019), 447 str.

Znanstveni rad dr. sc. Velimira Veselinovića, koji u brojnim radovima obrađuje teme iz povijesti pravaške misli i politike, nije nepoznat domaćoj stručnoj javnosti. Knjiga *Hrvatska stranka prava od 1990. do 2011. Na izvoru desnoga radikalizma i populizma*, nastala na temelju autorove doktorske disertacije obranjene 2018. na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, kruna je njegova dosadašnjega znanstveno-istraživačkog rada. Sadržaj knjige podijeljen je na predgovor, uvod, šest poglavlja, zaključak, priloge, bibliografiju, popis slika i tablica, popis pokrata i bilješku o autoru. Tekst je providen s 19 slika u boji i jednom tablicom (izborni rezultati Hrvatske stranke prava za Hrvatski /državni/ sabor od 1990. do 2011. godine). Svako od šest osnovnih poglavlja podijeljeno je na odgovarajuća potpoglavlja.

Knjiga je napisana na osnovi analize stranačke i privatne arhivske građe, nedostupne za korištenje široj stručnoj javnosti, internetskih izvora, periodičkih publikacija (novine), brošura te stručne i znanstvene literature.

U uvodu knjige (str. 12–14) autor ističe da obnovljena Hrvatska stranka prava (HSP) nije bila predmet znanstvenoga istraživanja niti je vrednovano njezino djelovanje u hrvatskome političkom prostoru. Drugim riječima, ovo je prvi pokušaj da se o HSP-u progovori na razini znanstvene monografije. U radu su analizirana dva aspekta djelovanja HSP-a u navedenom razdoblju: 1) rekonstrukcija aktivnosti stranke od obnove 1990., u uvjetima postojanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, do 2011., tj. do trenutka kada stranka gubi parlamentarni status i 2) utvrđivanje postojanja elemenata radikalno desnoga ponašanja HSP-a u političkoj praksi. Historiografskim pristupom temi autor je prikazao nastanak i razvoj obnovljenoga pravaštva, na tradiciji njegove frankovačke inačice, u okolnostima uvođenja višestranačke parlamentarne demokracije, nakon šest desetljeća nepostojanja stranke i isto toliko dugog razdoblja postojanja autoritarnih i totalitarnih sustava u bivšim državnim tvorbama unutar kojih se nalazila i Hrvatska. Politološkim pristupom temi autor je kritički propitao značenje HSP-a kao tipskoga primjera radikalne stranke desnoga političkog predznaka i načina njegova djelovanja u stranačko-političkom životu Republike Hrvatske u prva dva desetljeća njezina postojanja kao suverene i međunarodno priznate države. Autor je u tom kontekstu stavio poseban naglasak na pravašku interpretaciju povijesnih razdjelnica bitnih za nacionalne interese hrvatskoga naroda. U tom je smislu Drugi svjetski rat sa svim svojim teškim posljedicama za hrvatski narod, ali ne samo njega, imao, prema autorovu mišljenju, znatan utjecaj na dio biračkoga tijela

prilikom odluke da na izborima za Sabor svoje povjerenje poklone kandida-tima HSP-a.

U prvome je poglavlju („Teorijsko-metodološki okvir i stanje istraživanja”, str. 15–54) uspostavljen teorijsko-metodološki okvir rada i prikazano stanje istraživanja teme, tj. objašnjen je nastanak i razvoj pojma politička desnica i ideologije desnih političkih stranaka u europskim državama. Autor u istraživanju polazi od definicije desnih radikalnih stranaka koju u svojim radovima nastalim početkom ovoga stoljeća iznosi suvremeni nizozemski politolog Cas Mudde. Osim njegovih u knjizi se navode i rezultati istraživanja domaćih i stranih autora s područja političke znanosti (Vedran Obućina, Seymour Martin Lipset, Peter Devies, Dino Cofrancesco, Sabrina P. Ramet, Piero Ignazi, Norberto Bobbio, Tomislav Sunić, Tonči Kursar, Jure Vujić, Pippa Norris, Anđelko Milardović, Klaus von Beyme i dr.). Prema Muddeu, prilikom definiranja desnih radikalnih stranaka treba ustanoviti njihova tri temeljna ideološka obilježja: nativizam, autoritarnost i populizam. Time se, po njegovu mišljenju, dobiva odgovor na pitanje: na temelju kojih se elemenata prepoznaju ta obilježja u programu i djelovanju HSP-a? Neosporno je da se u obrađenom razdoblju stranačka ideologija zasnivala na radikalnom hrvatskom nacionalizmu. Dosljedno tome, pravaštvo kao ideologija ima neotuđiv monopol na „jedino ispravno” tumačenje hrvatskih nacionalnih interesa. U tom se kontekstu HSP prikazuje kao branitelj hrvatskoga naroda od drugih stranaka i njihovih ideoloških zasada.

U drugome su poglavlju („Povijest pravaške ideologije i politike”, str. 55–90) raščlanjena osnovna obilježja hrvatske nacionalne ideologije u pravaškoj politici od vremena Ante Starčevića do pravaštva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (od druge polovine XIX. stoljeća do 1929.). Tijekom svoje dugogodišnje povijesti Stranka prava (izvorno ime političke organizacije osnovane 1861.) doživljavala je česte stranačke lomove, koji su rezultirali osnivanjem brojnih pravaških stranaka (i skupina). U tom se kontekstu ukazuje na veliki raskol u pravaškim redovima koji je, još u doba Austro-Ugarske Monarhije, doveo do „modernoga”, tj. frankovačkoga pravaštva (1895.). Unatoč deklarativnom pozivanju na učenje A. Starčevića, utemeljitelja pravaštva, često se radilo samo o zloporabi njegova imena radi ostvarivanja stranačkih i osobnih probitaka koji u osnovi nisu imali stvarnoga doticaja s autentičnim/izvornim pravaškim naukom. To je osobito zorno došlo do izražaja kod projugoslaven-ski orijentiranih pravaša okupljenih u Starčevićевой stranci prava (milinovi-ci) u posljednjim godinama postojanja Monarhije. Nakon završetka Prvoga svjetskog rata HSP je u prvoj jugoslavenskoj državnoj zajednici djelovao na rubovima političkoga života, što dotad nije bio slučaj. U uvjetima nasilnoga raspuštanja HSP-a, ali i ostalih političkih stranaka, nakon uvođenja osobne

diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića (1929.) dio frankovačkih pravaša i nezadovoljnika iz drugih političkih stranaka i grupacija, predvođeni Antom Pavelićem, frankovačko-pravaškim narodnim zastupnikom u beogradskoj Narodnoj skupštini (1927. – 1929.), osniva ustaški pokret te u turbulentnim okolnostima Drugoga svjetskog rata i vojno-političkoga sloma Kraljevine Jugoslavije uspostavlja Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH) pod protektoratom nacionalsocijalističke Njemačke i fašističke Italije. Autor naglašava da u vrijeme postojanja NDH (1941. – 1945.) ustaški režim, oslonjen na svoje njemačke i talijanske totalitarne uzore, nije dopuštao obnovu ni pravaške stranke ni drugih političkih opcija. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata i obnove jugoslavenske države HSP nije mogao biti obnovljen jer komunistički (totalitarni) sustav nije dopuštao uspostavu pluralističke političke scene.

U trećem je poglavlju („Hrvatska stranka prava u Republici Hrvatskoj od 1990. do 1993. godine”, str. 91–193) kronološkim slijedom prikazana povijest HSP-a od 1990. do 1993., tj. od obnove stranke pod vodstvom Dobroslava Parage (1990. – 1993.) do stranačkoga raskola i dolaska Ante Đapića na čelo stranke. Obnova i djelovanje HSP-a od uvođenja višestranačke parlamentarne demokracije u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (1990.) do unutarstranačkih podjela tijekom Domovinskoga rata, prema mišljenju autora, najburnije je razdoblje postojanja suvremenoga pravaštva. Neizlazak HSP-a na prve višestranačke parlamentarne izbore (1990.) pokazao je njegovu tadašnju marginalnu ulogu u političkom životu Hrvatske. Po smjeni vlasti u Hrvatskoj, tj. nakon što je Savez komunista Hrvatske otišao u oporbene klupe, a vlast preuzela Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), pravaštvo je nastojalo ojačati svoje pozicije oštrom retorikom protiv jugoslavenske komunističke ideologije i velikosrpskih aspiracija na znatne dijelove hrvatskoga državnog teritorija, ali i kritikom državotvornoga programa nove vladajuće stranke. Tih su se dana glavne pravaške političke aktivnosti ograničavale na komemorativne skupove i mise zadušnice za hrvatske stradalnike na kraju Drugoga svjetskog rata (Bleiburg, Jazovka). Sve poteze HDZ-a (Ustav Republike Hrvatske, proglašenje državne neovisnosti i dr.) vodstvo HSP-a držalo je činom veleizdaje. Godine 1991. pravaši su naglo ojačali pridobivši za sebe tri saborska zastupnika iz redova drugih stranaka. Relativan uspjeh na političkoj pozornici pratilo je i osnivanje vlastitih vojnih postrojbi pod imenom Hrvatske obrambene snage (HOS), koje su se odmah uključile u obranu zemlje od agresije četničkih dragovoljaca iz Srbije i pobune lokalnoga srpskog stanovništva, potpomognutih vojno i logistički od Jugoslavenske narodne armije sa zapovjedništvom u Beogradu. Autor osobito naglašava sukob između službene vlasti u Hrvatskoj i oporbenoga HSP-a i HOS-a, koji je doveden na rub građanskoga rata. Podrobno su prikazane sve optužbe i postupci državnih vlasti protiv HSP-a i HOS-a.

Među najtežim optužbama protiv pravaša bila je i ona da su pripadnici HOS-a pripremali napad na Banske dvore. Prema autorovu mišljenju, optužbe o navodnim pučističkim namjerama HOS-a nemaju utemeljenje u činjenicama. Na osnovi uvida u izvornu građu argumentirano se odbacuju tvrdnje pojedinih autora da je doprinos HSP-a na početku Domovinskoga rata bio „vrlo malen”. Prema autorovu mišljenju, koje se oslanja na dostupne izvore, HOS je, kao oružana stranačka postrojba, imao određeni udio u obrani Hrvatske i u ratnim sukobima u Bosni i Hercegovini. Drugim riječima, uloga HOS-a nije bila zanemariva, pogotovo na početku rata, kada je opća organizacija obrane države bila nedostatna. S pravom se upozorava i na činjenicu da je Franjo Tuđman, predsjednik Republike Hrvatske, stotinjak pripadnika HOS-a promaknuo u dočasničke i časničke činove Hrvatske vojske (1996.). Prema autorovu mišljenju, time je okončan sukob HSP-a i HDZ-a oko uloge HOS-a u Domovinskom ratu.

Stranačko-političko nadmetanje doseglo je vrhunac na predsjedničkim i parlamentarnim izborima u kolovozu 1992. godine. Hrvatska stranka prava u predizbornoj je kampanji koristila ultranacionalističku retoriku i simbole NDH. Autor upravo u tome nalazi snažne dokaze za tezu da je HSP radikalno desna stranka. Unatoč činjenici da je pravaškim skupovima nazočio velik broj ljudi, izborni su rezultati bili razočaravajući za stranačko vodstvo. Paraga nije izabran za predsjednika Republike, a HSP je osvojio samo pet zastupničkih mandata. Paraga je, očekivano, optužio HDZ i predsjednika Tuđmana za izbornu prijevaru.

Četvrto je poglavlje („Raskol Hrvatske stranke prava i djelovanje od 1993. do 1999. godine”, str. 194–268) posvećeno raskolu u HSP-u nakon Paragina govora u američkom Kongresu. Tom je prilikom predsjednik HSP-a napao F. Tuđmana i hrvatsku politiku prema Bosni i Hercegovini. U takvu je ozračju došlo do smjene Parage s mjesta predsjednika i Đapićeva preuzimanja vodstva stranke, što je potvrdilo i Ministarstvo uprave. Autor pokazuje da je od tada pa do smrti predsjednika Tuđmana (1999.) HSP bio lojalan vladajućem HDZ-u. Iako je Đapić nastavio rabiti radikalno desničarsku retoriku u javnom djelovanju, na nju više nije bilo službenih reakcija vlasti.

U petom poglavlju („Hrvatska stranka prava u Republici Hrvatskoj na prijelazu stoljeća”, str. 269–313) autor obrađuje djelovanje HSP-a od 2000. do 2003. godine. U tom su se razdoblju međusobno antagonizirane Đapićeva i Paragina stranka, tj. HSP i HSP 1861., našle u situaciji da su morale djelovati u uvjetima dolaska na vlast lijeve koalicije, kojoj je na čelu stajao Ivica Račan, bivši komunistički čelnik i aktualni predsjednik Socijaldemokratske partije (SDP). U tim je okolnostima pravaški desni radikalizam, prema tvrdnji autora, bio dosljedno iskazivan pod Paragininim vodstvom. Đapićev je desni radika-

lizam, ovisno o političkom trenutku, pokazivao oscilacije u odnosu prema SDP-u, odnosno HDZ-u, koji je u sljedeća dva izborna ciklusa ponovno došao na vlast u Hrvatskoj, što autor obrađuje u šestom poglavlju („Hrvatska stranka prava u Republici Hrvatskoj od 2004. do 2011. godine”, str. 314–377). Odbacivanjem nasljeđa NDH Đapićevi su se pravaši pokušali prilagoditi europskim demokratskim standardima prikazujući se kao stranka desnoga centra. U konačnici im redizajn stranačkoga imidža nije pošao za rukom. Dapače, uslijedili su novi stranački raskoli i težak poraz na parlamentarnim izborima 2011. godine. U tom razdoblju pravaško se djelovanje okreće socijalnim i gospodarskim pitanjima, koja prije nisu bila znatnije isticana. Stranačka ideologija i dalje je zadržala temeljna obilježja radikalne desnice. U tom kontekstu nativizam ima važnu ulogu u djelovanju HSP-a, tj. za pravaše je odnos Hrvata i Srba i dalje bio najozbiljniji problem hrvatske države jer su predstavnici srpske političke elite ostali prijetnja za opstanak hrvatske države. Ugrozu dodatno pojačavaju i euroatlantske integracije, tj. ulazak Hrvatske u Europsku uniju i NATO znači, prema mišljenju HSP-a, gubitak državnoga suvereniteta. Hrvatska stranka prava ustrajala je na stajalištu da hrvatske političke elite nisu napravile konačan raskid s komunističkom prošlošću te da su stare društvene strukture uspjele sačuvati svoje položaje u demokratskom sustavu. Upravo je zato HSP tražio donošenje lustracijskoga zakona. Populizam kao politička ideologija ostao je također prisutan kod HSP-a. Stranački su prvaci ustrajali u tome da su oni istinski predstavnici naroda nasuprot „pokvarenoj” društvenoj eliti koja je na vlasti u Republici Hrvatskoj. Autor ta stajališta HSP-a detaljnije objašnjava na primjeru izbornih kampanja održanih 2007. i 2011. godine. Tada su HDZ i SDP proglašeni „sijamskim blizancima” koji su izdali hrvatske nacionalne interese. Analizirajući strategije primijenjene u izbornim borbama, autor je ustvrdio da je HSP u svim izbornim procesima kontinuirano zastupao državotvorne teme (nacija, povijest, Domovinski rat), smatrajući ih i dalje ključnim pitanjima za održivost ideje nacionalne države.

U zaključnim razmatranjima (str. 378–384) dr. sc. V. Veselinović vraća se na polazišnu Muddeovu koncepciju i na temelju provedenih istraživanja zaključuje da je HSP „tipski primjer radikalno desne stranke”. Stranka je, što je vidljivo iz korištene izvorne građe, svoje stajalište prilagodila hrvatskim ratnim okolnostima, koje su pogodovale radikalizaciji političkoga prostora. Na kraju autor zaključuje da HSP zbog svoje radikalne desne ideologije nije nikada bio prihvatljiv koalicijski partner za sastavljanje vlasti. Upravo zbog toga HSP nije bio među vodećim akterima u političkom životu i stranačkom sustavu u obrađenom razdoblju suvremene hrvatske povijesti.

Knjiga sadržava deset priloga neophodnih za proučavanje i razumijevanje povijesti i političke ideologije HSP-a: „Programska načela HSP-a iz 1990.

godine”, „Lipanjaska povelja HSP-a iz 1991. godine”, „Proglas HSP-a o Franji Tuđmanu iz 1992. godine”, „Deklaracija desnih stranaka predvođenih HSP-om iz 1997. godine”, „Rezolucija HSP-a iz 1999. godine”, „Deklaracija HSP-a iz 2001. godine”, „Jadranska deklaracija HSP-a iz 2003. godine”, „Deklaracija HSP-a iz 2004. godine”, „Deklaracija HSP-a iz 2009. godine” i „Vukovarska deklaracija HSP-a iz 2010. godine” (str. 385–412).

Zaključno, ova povijesna rekonstrukcija djelovanja HSP-a, kao parlamentarne oporbe, uz politološki teorijski okvir, važan je znanstveni doprinos razumijevanju hrvatske političke pozornice u prva dva desetljeća postojanja samostalne Republike Hrvatske.

Zlatko Matijević

Davor Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018), 476 str.

Potaknut dosadašnjom znanstvenom literaturom o ratu u Bosni i Hercegovini (BiH), koju smatra u najvećoj mjeri neupotrebljivom, autor nas u 27 poglavlja vodi kroz svoje empirijsko istraživanje temeljeno na dokumentima sukobljenih strana, uz uvid u neke teško dostupne arhive i pismohrane. U „Polazištima” (str. 1–9), kao svojevrsnom uvodu, ističe činjenicu da među Muslimanima (Bošnjacima), Hrvatima i Srbima nema suglasja o uzroku, karakteru i nadnevku početka rata u BiH. Drži da je za razumijevanje rata Hrvata i Muslimana ključna uloga Alije Izetbegovića i njegova političkoga djelovanja 1992., a ne 1993. godine. Uz metodološke napomene, uvod zaključuje konstatacijom da je „rat u Bosni i Hercegovini sukob triju konstitutivnih naroda za teritorij kojeg su Hrvati zahtijevali manje, Srbi znatno više, a Muslimani u cijelosti”.

Događaji nakon smrti Josipa Broza Tita, kao simboličnoga početka duboke političke krize Jugoslavije, do svibnja 1992., kad je Jugoslavija i formalno prestala postojati, odnosno nastavila kao samoproglášena Savezna Republika Jugoslavija sastavljena od Srbije i Crne Gore, tema su prvoga poglavlja, „Raspad Jugoslavije 1980. – 1992.” (str. 11–15).

U poglavlju „Bosna i Hercegovina do referenduma o neovisnosti” (str. 17–25) autor demistificira polazišta o tolerantnom i multikulturnom suživotu